

Література:

1. Грушевський М. Історія української літератури: У 6 томах, 9 кн. – К., 1993 – Т. I.
2. Дей О. Іван Франко – дослідник народнопоетичної творчості. – К., 1953.
3. Денисюк І. Фольклористичні концепції М. Грушевського та І. Франка // Невичерпність атома. – Львів, 2001.
4. З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв. Підготовка до друку, переклад і вступна замітка О. Дея // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2.
5. Пазяк М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії. – К., 1984.
6. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
7. Франко І. Передмова до першого тому (видання “Галицько-руські народні приповідки”) // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVI.
8. Франко І. Передмова до третього тому (видання “Галицько-руські народні приповідки”) // Етнографічний збірник. – Львів, 1910. – Т. XXVII.
9. Шевельов Ю. Номис – Даль – Адальберг. З проблем української пареміології середини 19 сторіччя // Фольклорний збірник Матвія Номиса 1864–1984. – Саут-Бавнд-Брук, Н. Дж., 1985.
10. Юзвенко В. Іван Франко в польських фольклорно-етнографічних виданнях // Народна творчість та етнографія. – 1968. – № 3.
11. The Encyclopaedia Britannica: a Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information. – Cambridge, 1911. – Vol. XXII.

Василь Івашків (Львів)

Фольклористична діяльність Пантелеймона Куліша в оцінці Івана Франка

Не можна сказати, що питанням Франкової інтерпретації великої творчої спадщини Пантелеймона Куліша (1819–1897) присвячено багато спеціальних наукових досліджень. Назву праці А. Гуляка, В. Качкана, Я. Куника, Б. Тихолоза, але, здається, лише в об'ємній та ґрунтовній аналітичній статті Є. Нахліка “П. Куліш в оцінці І. Франка” [7: 114–121] предметно окреслено головні аспекти цієї теми – від окреслення ролі і значення цього видатного українського письменника, перекладача, фольклориста, історика та громадсько-культурного діяча в історії української суспільно-політичної думки XIX ст. загалом до характеристики конкретних напрямів його творчості, хоча науковець, зрозуміло, далеко не вичерпав проблеми. Дослідник акцентував на полемічності суджень І. Франка, який, за Є. Нахліком, “все ж не належав до його (себто Куліша. – В. І.) щирих шанувальників” [7: 120], хоча й виявляв свою увагу до творчості П. Куліша майже упродовж усього свого творчого шляху.

І. Франко намагався переважно всебічно підходити до оцінки художньої твор-

чості та громадсько-культурницької діяльності П. Куліша, зокрема його впливу на суспільно-літературну думку Галичини другої половини XIX ст. Так, у статті “Українські “народовці” і радикали” (1891) він писав, що П. Куліш – це “людина, якій судилося відіграти в ньому (себто галицькому культурному русі. – В. І.) визначну, хоч не зовсім щасливу роль, людина надзвичайно талановита, з великими заслугами щодо розвитку українофільства в Росії, з широкими знаннями, але не з найкращим характером” [8: т. 28: 202].

Закономірно, що з огляду на обсяг свого дослідження Є. Нахлік не мав можливості спеціально спинитися на Франковій оцінці фольклористичного доробку П. Куліша, а тому обмежив її лише невеликим абзацом. Так, дослідник зазначив, що “з етнографічно-фольклористичної спадщини Куліша Франко виокремлював двотомову збірку “Записки о Южной Руси” як “наповнену багатими скарбами народних пісень та звичаїв” [8: т. 41: 186] і позначену “інтересною пробою передати той матеріал” у стилі “селянського способу оповідання” [8: т. 37: 10]” [7: 118–119], а самі “Записки о Южной Руси”, за І. Франком, прикметні почуттям щирої любові до України, його народу і мови. Отже, завданням цього матеріалу є аналіз Франкової оцінки фольклористичного доробку П. Куліша, водночас не упускаючи з поля зору і тих Франкових висловлювань, які стосуються й інших аспектів діяльності автора “Записок о Южной Руси”. Тому у цій статті йтиметься і про окремі нюанси Франкової оцінки спадщини П. Куліша загалом.

І. Франко практично упродовж усієї своєї письменницької діяльності цікавився творчою індивідуальністю П. Куліша, про якого писав, що це “перший, по моїй думці, справді національний писатель український, т. є. писатель, котрий старався по змозі своїх сил відповісти потребам своєї суспільності, зобразити її погляди та бути з нею, як німець каже, *in der Fühlung* і йти в рівноряд з її розвоєм національним і суспільним” [8: т. 41: 19].

Якщо першу Франкову згадку про П. Куліша можна датувати липнем 1875 року, коли він ще навчався у Дрогобицькій гімназії (тоді І. Франко у листі до В. Давидяка згадував про те, що колись у “Правді” бачив, але не читав, переспів книги Іова Павла Ратая [див.: Правда. – 1869. – Ч. 6–11], очевидно, ще не ідентифікуючи його власне з П. Кулішем), то перший серйозний друкований літературно-критичний виступ І. Франка з аналізом Кулішевих творів стався 1882 року, коли він у третьому числі журналу “Світ” помістив розгорнуту рецензію його поетичної збірки “Хуторна поезія”. Оскільки ця рецензія, здається, мала чи не визначальне значення на подальші стосунки І. Франка та П. Куліша (якщо врешті це можна назвати стосунками, бо поки не виявлено жодних акцентованих письмових звернень П. Куліша до І. Франка¹), годиться про неї сказати детальніше.

¹ Навряд чи таким зверненням може бути закреслена олівцем фраза у чернетці мемуарів П. Куліша “Около полустолетия назад. Литературные воспоминания”, написаних приблизно 1893 року: “Сохранённые от забвения Ерlichem песни его сословия, как участвовавшего в составе Запорожского войска, так и не участвовавшего [...], настолько отличаются от песнопений той же эпохи, дошедших [...] до нас помимо польско-русской письменности, насколько стихи Федьковича, Франка и прочих червонорусских псевдопатриотов расходятся со стихом Гулака-Артемовского или Шевченка, равно как и вся галицкая письменность чужда вкусу наших мало-русских прозаиков [...], во главе которых стоит Квитка-Основьяненко” [5: 143–144].

Відомо, що Франкова рецензія на “Хуторну поезію” була скоріше негативною, ніж позитивною, що, зрозуміло, не могло сподобатися П. Кулішеві. Як писав Є. Нахлік, збірку П. Куліша критик сприймав як “розширене” Шевченкове послання “І мертвим, і живим...” [7: 116–117]. Закономірно, що І. Франко звернув увагу передусім на Кулішеве послання “До рідного народу, подаючи йому український переклад Шекспірових творів”, інтерпретуючи його як вияв Кулішевого осуду всього українського минулого. І. Франко зазначав, що йому було дивно читати про п’яних кобзарів, які начебто прославляли козацькі злочини від людини, яка колись сама активно збирала фольклорні матеріали для “Записок о Южной Руси” з уст цього ж народу. Рецензент врешті риторично запитав ще живого автора цього полемічного твору – “в котрих же се думках або піснях український народ прославив розбої, пожари і хижацтво” [8: т. 26: 168–169], закономірно не знаходячи таких народнопоетичних текстів. Водночас я не спинятимусь на деталях дискусії навколо цієї збірки та інших “проблемних” зразків політичної поезії “Хуторної поезії”, в якій, як відомо, брали участь чи не всі дослідники творчості П. Куліша, бо це тема іншого наукового дослідження.

І. Франко зазначав, що ця рецензія далася йому нелегко, а так різко “про такого віком і працею поважного чоловіка, як д. Куліш” [8: т. 26: 178], він писав “з болем серця, з жалем і сумом, – а жаль ваги не має” [8: т. 26: 179]. Ця критика, за зізнанням І. Франка, ніяк не означає, що він кидає “каменем на старших і безперечно заслужених працівників нашої вбогої літератури” [8: т. 26: 179].

Рецензент “Хуторної поезії”, звичайно, розумів, яку реакцію самого П. Куліша викличе його публікація (І. Франко писав І. Белеєві: “Шлю [рецензію на] “Хуторну поезію” – роби з нею, що хочеш, я лагідніше не міг написати” [8: т. 48: 307]) особливо в контексті пропозиції “Куліша зробити “Світ” його [себто П. Куліша. – В. І.] органом” [8: т. 48: 308]¹. Цікаво, що І. Франко, за його словами, був готовий до співпраці з П. Кулішем – “коли б він [себто П. Куліш. – В. І.] хотів видавати свій окремий орган, я радо ладив би для нього повісті, вірші і взагалі такі речі, де я би не потребував кривити своєї думки, а він міг би надрукувати” [8: т. 48: 308].

Думка П. Куліша про цю рецензію загалом невідома, хоча, очевидно, була негативною, про що знав і сам І. Франко. Це підтверджують його слова з листа до Н. Кобринської від 5 червня 1886 року, в якому він, відповідаючи на її прохання скласти певну протекцію до Кулішів, писав: “Я радо допоміг би Вам тут чим-небудь, але з Кулішем я не тільки не переписуюсь, а надто ще маю на собі його височайшу неприязнь за рецензію його “Хуторної поезії” в “Світі”. Значиться, не можу Вам тут нічим допомогти” [8: т. 49: 65].

І. Франка мовби гнітила ця різка негативна рецензія на Кулішеву збірку, а тому 1885 року, ніби виправдовуючись за неї, у рецензії на працю неназваного польського автора “Zarysu ruchu literackiego Rusinyw” заперечив чи не всі поло-

¹ Йдеться про такі слова з листа І. Белея до Франка від 8 квітня 1882 року: “К[улі]ш рад би, як бачу, з “Світу” зробити ніби свій орган і давати на нього гроші, але ти, певно, об тім пересвідчений, що я (я знов переконаний, що й ти) на теє не пристаємо” [8: т. 48: 679].

ження “Зарисів”, що стосувалися власне П. Куліша. Більше того, критик розвинув ті позитивні судження про Кулішеву поезію, які ледь означив у закінченні рецензії на “Хуторну поезію”, написавши, що “і в “Досвітках” (гл[яди] деякі уступи поеми “Настуся”) і навіть в “Хуторній поезії” стрічаємо проблиски правдивого таланту поетичного і сильного, хоть, звісно, не радісного чуття, а при тім форма віршова в “Хуторній поезії”, хоч нехай собі наш автор говорить що хоче, єсть майже бездоганною, стих немов з міді кований” [8: т. 26: 353]. Як приклад сили поетичного чуття П. Куліша І. Франко навів уривок вірша “Слово правди” “На мій первоцвіт вдарили морози” (іх, до слова, критик використав у рецензії на “Хуторну поезію” як епіграф до завершальної частини, уже більш позитивної, не такої полемічної, як попередні), зазначивши, що “такі слова на старості літ пишуться кров’ю, а сього не слід забувати критикам, висказуючим поспішно подібний суд, як автор статті в “Ateneum” [8: т. 26: 353].

Можемо говорити також про те, що у питанні ставлення І. Франка до П. Куліша певний вплив мав М. Драгоманов, котрий у деяких своїх листах до І. Франка часто звертав його увагу саме на постать П. Куліша, з яким сам тривалий час переписувався¹. Так, М. Драгоманов постійно рекомендував І. Франкові залучити П. Куліша до співпраці у журналі “Житє і слово”. Однак Каменяр не у всьому слухався свого вчителя – коли факт неучасті у журналі Хв. Вовка пояснював тим, що не знав його адреси, то щодо П. Куліша просто промовчав: “Ані Куліша, ані Вовка я досі в співробітники не просив, Вовка тому, що ніяк не можу дістати його адреси. Так само й н[оме]рів досі ніяким чужим редакціям не вислано” [8: т. 49: 449]. Тут, очевидно, є й звичайна відписка І. Франка принаймні щодо Хв. Вовка, з яким він листувався з кінця 1870-х років.

Виразне прагнення І. Франка оминати тему свого можливого безпосереднього спілкування з П. Кулішем у листуванні з М. Драгомановим, мабуть, пов’язане також із тим, що І. Франко чи не завжди до здавалось би позитивної оцінки діяльності П. Куліша докидав якийсь негатив, хоча під тиском М. Драгоманова, здається, все ж робив певні спроби безпосереднього контакту з патріархом української літератури. Свідченням цьому є те, що скоріше всього завдяки саме І. Франкові П. Куліш одержав працю М. Драгоманова “Чудацькі думки про українську національну справу”, яку І. Франко 1892 року видав окремою книжкою. У приписці листа до М. Драгоманова від 14 січня 1893 року І. Франко писав, що “Чудацькі думки” вислано “в Росію [...] крім Будил[овича], також Кулішу” [8: т. 49: 376]. З Кулішевого листа до М. Драгоманова від 3 січня 1893 року відома й його реакція на прислану працю М. Драгоманова, до якої, за О. Лотоцьким, П. Куліш “виявляє свої симпатії” [6: 7]: “Ваші політично спасенні “Чудацькі думки” (вид. перве) я вже маю, дякувати незнамому комусь” [6: 8].

¹ О. Лотоцький у статті “П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні” (Прага, 1937) писав про два періоди у їх листовному спілкуванні: 1875–1883 і 1893–1895 роки. На жаль, це листування повною мірою так і не опубліковане – О. Лотоцький подав лише кілька листів П. Куліша та їх уривків із 36, які зберігалися в архіві М. Драгоманова.

Приблизно через рік (25 лютого 1894 року) І. Франко усе ж виразно заявив М. Драгоманову про свій намір до співпраці з П. Кулішем, водночас не дуже у це вірячи. Причиною цього, за І. Франком, був характер П. Куліша – “Куліш людина вередлива” [8: т. 49: 468]. Видавець журналу “Житє і слово” найціннішим набутком П. Куліша вважав листи до нього різних людей, а щодо його поезій та перекладів заявляв, що в них не вірить [див.: 8: т. 49: 468]. Врешті, до Кулішевих перекладів І. Франко підходив вибірково. Він особливо цінував переклади В. Шекспіра: “Ще Шекспір непоганий, але Байрон нікудишній: такого перекладу, яким він угостив “Правду”, нізащо б не друкував” [8: т. 49: 468]. Водночас, очевидно, щоб заспокоїти М. Драгоманова, І. Франко зазначив: “впрочім, як кажу, я напишу до нього: вишлю йому “Ж[итє] і сл[ово]” та виложу в листі, чого б мені від нього треба, а чого не зможу взяти” [8: т. 49: 468]. Однак І. Франко або не написав П. Кулішеві, або той йому не відповів, бо жодної згадки про реакцію П. Куліша на такий лист в подальшому листуванні І. Франка з М. Драгомановим не виявлено. Очевидно, ніби випереджуючи запитання М. Драгоманова про П. Куліша І. Франко у листі від 9 квітня 1894 року зазначив: “З Укр[аїни], ані загалом з Росії (крім одного Кримського), ні від кого ані вістки, ані слова” [8: т. 49: 488].

Очевидно, П. Куліш усе ж не відповів І. Франкові, а той, у свою чергу, в “Житі і слові” помістив коротку, але знову ж не зовсім позитивну рецензію на поетичну збірку П. Куліша “Дзвін”, яку передрукував і М. Павлик у журналі “Народ”, на видання якого, як відомо, давав гроші і П. Куліш. Такий передрук, за І. Франком, став причиною розриву П. Куліша і М. Павлика, а натомість П. Куліш через Є. Тимченка переслав О. Барвінському свій переклад “Вільгельма Телля” Ф. Шіллера, який потрапив до І. Франка, а той не хотів його друкувати. Врешті, справа Франкової участі у Кулішевих перекладах – це тема іншого дослідження.

Оцінюючи фольклористичну діяльність П. Куліша, І. Франко закономірно, як уже йшлося, звертав увагу на “Записки о Южной Руси”, однак не залишивши при цьому її цільної характеристики. Кулішеві “Записки” І. Франко розглядав як одну з його головних праць, зазначаючи у праці “Метод і задача історії літератури” (1890–1891), що саме з виданнями “Записок о Южной Руси”, “Хати” та “Основи” і розпочинається головна його (себто Кулішева) діяльність власне як українського національного письменника [див.: 8: т. 41: 19].

Схожі думки про “Записки о Южной Руси” І. Франко висловлював і в інших своїх дослідженнях, даючи переважно лише загальну характеристику цій видатній фольклористичній праці. Так, І. Франко звернув увагу на спосіб передачі фольклорного матеріалу “Записок”: на його думку, видання наповнене “багатими скарбами народних пісень та звичаїв, перемішаними з його власними зауваженнями та іншими коментарями” [8: т. 41: 168], а тому “в історії української етнографії ім’я Куліша тривко записане його “Записками о Южной Руси” [8: т. 41: 288].

Також І. Франко відзначав новаторство П. Куліша в інтерпретації окремих фольклорних текстів. Так, коли О. Міллер та О. Веселовський пояснювали трохи не всі українські “колядки і щедрівки в душі т[ак] зв[аної] міфологічної школи” [8: т. 27:

11], то “за натяками Куліша в “Запис[ках] о Южн[ой] Руси” о історичних загадках, находячихся в тих піснях, пішла 1872 р. робота Костомарова “Об историческом значении южнорусской нар[одной] поэзии”, а 1874 перший том критичного видання “Исторических песен ук[раинского] народа” Антоновича і Драгоманова, де деякі колядки і щедрівки признано історичними пам’ятниками з князівської доби нашої історії” [8: т. 27: 11–12].

Водночас І. Франко, зрозуміло, далеко не скрізь був послідовно позитивним в оцінці спадщини Куліша-фольклориста, зокрема не завжди заявляючи високу оцінку помічених у “Записках” фольклорних текстів. Він загалом критично висловлювався про діяльність Куліша-фольклориста, водночас належно цінуючи його конкретний внесок у науку про українську усну народну словесність та його патріотизм. Так, у статті “Южнорусская литература” (1904) він зазначав, що “Записки о Южной Руси” “ценные не столько собранным в них этнографическим материалом, сколько тем чувством искренней любви автора к Украине, ее народу и его языку, каким проникнута вся книга” [8: т. 41: 132].

Серед позитивних аспектів “Записок о Южной Руси” І. Франко називав Кулішеві описи-характеристики українських кобзарів та лірників. Відтак, з’ясовуючи “Шевченкову концепцію кобзаря Перебенді” [8: т. 27: 297], І. Франко передусім покликався на Кулішеві судження про наших народних бардів, які, за словами П. Куліша, “занимают первое место по развитию поэтических и философских способностей” [4: т. 1: 65], а від інших людей відрізняються “высшим настроением ума” [4: т. 1: 65]. Відомо, що одним із найбільш колоритних українських кобзарів П. Куліш вважав А. Шута, котрий “смотрит на ремесло нищего, как на дело богоугодное” [4: т. 1: 45]. Як зазначав з цього приводу І. Франко, “певна річ, що так само глядить на кобзарів і сам народ, так глядів на них і Шевченко в своїх молодих літах” [8: т. 27: 298].

Причиною критичних зауважень І. Франка про П. Куліша було й те, що він його вважав ученим-дилетантом. Це стосувалося історіографії, фольклористики, а також перекладознавчої діяльності П. Куліша – І. Франко писав, що П. Куліш власне не знав досконало жодної іноземної мови, і це було одним із головних аспектів Франкової критики Кулішевих перекладів В. Шекспіра та Біблії. Думаю, що коли твердження про ненауковість щодо “Записок о Южной Руси” з висоти здобутків фольклористики початку ХХ ст. ще можливі (згадаймо, що сам П. Куліш писав у “Записках о Южной Руси”: “Надобно сознаться откровенно, что, странствуя из села в село по малороссийским губерниям в период моей юности, я редко имел в виду собственно науку” [4: т. 1: 234]), то стосовно інших аспектів Кулішевої діяльності вони принаймні дискусійні.

Для прикладу можна послатися на статтю І. Франка “Ведмедівка” (1907), що входила до “Студій над українськими народними піснями”. Йшлося про “Отрывок из песни о разорении Киева Батыем”, текст якої П. Куліш помістив у додатках до першого тому “Записок о Южной Руси”, узявши його, як і коментар до тексту, з видання Е. Руліковського “Opis Powiatu Wasylkowskiego”. Франкові зауваження

викликала як сама публікація тексту пісні, так і розмірковування Е. Руліковського з її приводу, які І. Франко безапеляційно потрактував як “псевдонаукову галімацію польського збирача” [8: т. 42: 289]. Його критику викликав й Кулішів коментар до пояснення Е. Руліковського, який він (себто І. Франко) назвав виявом безкритичності П. Куліша щодо матеріалу польського етнографа і фольклориста. За І. Франком, П. Куліш мав би передусім “висловити якийсь сумнів щодо самого тексту пісні, що своєю нескладністю б’є в очі” [8: т. 42: 289] замість того, щоб з Е. Руліковським скидати усі недоречності цього твору “на народну пам’ять, приписуючи їй свою власну недогадливість, і бавляться пустими теоріями про Батия, Манку і Пету” [8: т. 42: 289]. Цікаво, що критикуючи публікацію П. Чубинського народного оповідання “Ведмедівська попівна”, а відтак й варіанту пісні “Славний город Ведмедівка”, І. Франко уже не так різко писав про ненауковість публікацій самого П. Чубинського.

Порушуючи питання автентичності фольклорних текстів, І. Франко закономірно звернув увагу на підроблену “Думу-сказание о морском походе “старшего князя-язычника в христианскую землю” [4: т. 1: 171–178], чомусь неточно написавши прізвище цієї баби (Гуйдулиха замість Гуйдиха), від якої О. Шишацький-Ілліч начебто записав цю “думу”.

Фольклорні тексти у записах П. Куліша І. Франко використовував й у дослідженні “Хмельниччина (думи, пісні та вірші)”, аналізуючи окремі тексти народних дум “Хмельницький і Барабаш”, “Перемога Корсунська” та про Білоцерківщину тощо. І. Франко оцінював ці Кулішеві записи по-різному: в одних випадках дослідник вказував на неточності запису, а в інших на те, що в його варіантах багато зайвого, зокрема сосовно запису М. Цертелева. На думку І. Франка, це пов’язано з тим, що записи, зроблені в XIX ст., у певному сенсі є так звані пізніми фабрикатом кобзарів, а відтак у другій частині думи про Хмельницького і Барабаша, за І. Франком, “деяку історичну та літературну вартість має тільки опис битви козаків з ляхами” [8: т. 43: 121].

Закид І. Франка щодо науковості запису думи про Хмельницького і Барабаша ґрунтувався на висновках М. Драгоманова та В. Антоновича про те, що у виданні тексту цієї думи у збірнику А. Метлинського “Народные южнорусские песни” (1853) сполучено варіанти двох кобзарів А. Шута та А. Бешка (І. Франко помилково датував цей запис 1840-ми роками). Ось як це пояснював сам П. Куліш у листі від 2 січня 1893 року, відповідаючи на цей закид М. Драгоманову: “В киевском Вашем издании украинских песен сказано, что одна дума мною составлена из нескольких. Вовсе нет. Эту думу записал я от Андрея Шута; но так как он свое ремесло [кобзаря] оставил ради церкви, то и перезабыл некоторые места. Я, по его указанию, списал думу от его учеников и пополнил их пением пробелы. Они, по другим причинам, помнили не все. Если бы напечатать каждую версию отдельно, вышли бы лоскутья, более или менее искаженные незнанием” [6: 6].

Важливе історико-фольклористичне значення мають й інші думки І. Франка стосовно декількох конкретних фольклорних текстів у записах та виданнях

П. Куліша. Серед них аналіз оповіді про те, як дванадцять братів будували Лаврську дзвіницю (див. фантастичну повість П. Куліша “Огненный змей”), яку І. Франко використав у статті про колядку про святу Софію в Києві, розгляд відомої лірницької “Пісні про Правду і Неправду”¹ (чи по-іншому “Пісні про Правду і Кривду”), опублікованої наприкінці першого розділу другого тому “Записок о Южной Руси” начебто як запис Л. Жемчужнікова. Цікаво, що І. Франко десь у тому самому часі, що й Олена Пчілка, звернув увагу на певні сумніви у достовірності запису саме Л. Жемчужниковим цієї пісні [див.: 8: т. 43: 281]. В оцінці особливостей запису пісні “Про Правду і Неправду” та її змісту І. Франко значною мірою відштовхувався від висновку М. Драгоманова про цей твір. Йшлося зокрема про те, що П. Куліш буцімто редагував текст пісні.

Зазначу, що з приводу як цього твору, так і відомої пісні про Кирика, поміщеній кількома сторінками раніше від “Пісні про Правду і Неправду”, щоправда, в обмеженій кількості примірників “Записок о Южной Руси”, є різні думки в українській фольклористиці. Одна з них належить авторитетному українському фольклористові О. Десві, котрий до IX Міжнародного з’їзду славистів (Київ, 1983) опублікував статтю “Методологічна та джерелознавча база видання зводів фольклору слов’янських народів”, у якій використав значною мірою сенсаційний матеріал стосовно обставин запису цієї балади про Кирика і попа – невідому науці записку брата дружини П. Куліша М. Білозерського, датовану 9 грудня 1885 року.

Тут нема потреби ще раз детально коментувати цей уже тепер відомий архівний матеріал, а тому спинюся лише на його основних положеннях. Так, М. Білозерський наголошував, що цю баладу від початку до кінця записав саме він 13 січня 1856 року у Києві на квартирі у Кулішів від лірника Василя Липника з Димера, що неподалік від Києва², а П. Куліш її текст опублікував “со значительными пропусками”, відтак вся вона “переделанная или, правильнее сказать, “исправленная” им” [2: 277]. Така ситуація, як зазначав М. Білозерський, врешті призвела до того, що “часть речи Остапа и все разговоры людей, присутствующих в шинке в с. Яблунька, относящиеся до этой баллады, и сцена питья горилки за здоровье Кирика – чистейшая выдумка, совершенно неприличная для научного сборника” [2: 277]. Про достовірність змісту цієї записки, за О. Десві, свідчить і порівняння рукописного запису М. Білозерського та тексту, поданого в “Записках” П. Куліша, яке, до слова, провело досить непросто з огляду на те, що цей запис зроблено олівцем в польових умовах [див.: 1: 7–9].

¹ Див. її системний аналіз у розвідці І. Франка “Пісня про Правду і Неправду” [8: т. 49: 280–352].

² В “Записках о Южной Руси” П. Куліша виконавцем пісень про Кирика та про Правду і Неправду названо кобзаря Остапа, якого окремі дослідники ототожнюють з кобзарем Остапом Вересаєм. На думку І. Франка, це скоріше всього не був запис від Остапа Вересая, бо текст пісні в “Записках о Южной Руси” “відмінний від записаного пізніше Вересаєвого, коротший (15 куплетів)” [8: т. 43: 281], тоді як справді записаний 1860 року в Сокиринцях Полтавської губернії від О. Вересая та надрукований в “Основі” (1861, X, с. 85–96) мав 19 куплетів. Питання про особистість Остапа Вересая І. Франко заторкнув у некролозі “Остап Вересай” [див.: 8: т. 28: 102].

Однак навіть така, здавалося б, очевидна і аргументована вказівка на записувача твору та особу народного співця аж ніяк не вичерпує проблеми. Річ у тому, що наука знає ще й свідчення Л. Жемчужнікова, котрі той, як і М. Білозерський, виклав власноручно. Йдеться про його мемуари “Мои воспоминания из прошлого”, вперше всі шість частин яких за авторським машинописним примірником опубліковані 1971 року. Прикметно, що О. Дей чомусь про них зовсім “забув”. Л. Жемчужников зазначав, що одного разу він “зустрів у Києві лірника, від якого записав тоді ж дуже цікаву баладу про „Бідного Кирика, попа и алчущую попадью”. Кулиш был очень доволен этим оригинальным народным произведением” [3: 210–211].

Як бачимо, тут непросто встановити істину. Зрозуміло, що з огляду на брак інформації не зробив цього й І. Франко, котрий баладу про Кирика в “Історії української літератури” розглядав у контексті “вироблення того епічно-гумористичного типу, що творить характерну прикмету “Енеїди” Котляревського, і як попередники (І. Франко мав на увазі й інші жартівливо-сатиричні фольклорно-літературні твори. – В. І.) сього твору, пам’ятного як початок нашого національного відродження” [8: т. 40: 361].

Намагання П. Куліша представити українську усну народну словесність у конкретиці її буття стало причиною того, що він був чи не першим фольклористом, хто відчув особливу поетичність звичайної селянської розмови. У статті “*Bel parlar gentile*” (“Вишукане красномовство”) (1906) І. Франко зазначив, що коли українські фольклористи полювали на пісні, казки, вірування та легенди, а до “тих широких, невимушених і на око безпрограмованих розмов селянських, у яких, мов у калейдоскопі, переливаються їх щоденні, не раз на око сірі та нецікаві справи” [8: т. 37: 10], ставилися, як до непотрібного матеріалу, П. Куліш в “Записках о Южной Руси” не лише помістив значний фольклорний матеріал, а й “дав інтересну спробу передати той матеріал, овіяний тим самим теплом селянського родинного життя, що кладе свою нестерту печать на колориті й формі самого того матеріалу” [8: т. 37: 10]. Відзначу й високу Франкову оцінку уваги П. Куліша до такого цікавого фольклорного жанру, як коротенькі віршики чи приспівки, вставлених у прозовий текст [див.: 8: т. 34: 451].

Звичайно, заявлена тут проблема, можливо, обґрунтована у статті неповно, бо до кінця не з’ясоване загалом питання взаємин П. Куліша та І. Франка, оскільки ще дотепер повністю не розшукані джерела, які документально, а не опосередковано, вказують на те, як П. Куліш врешті ставився до постаті І. Франка, як сприймав його художньо-творчу та наукову діяльність.

Література:

1. Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України. – Ф.3-3/133. – арк. 7–9.
2. Дей О. Методологічна та джерелознавча база видання зводів фольклору слов’янських народів // IX міжнародний з’їзд славістів. Історія, культура, фольклор та етнографія слов’янських народів. Доповіді. – К., 1983.

3. Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого. – Ленинград, 1971.
4. Записки о Южной Руси. Издал П. Кулиш. – СПб., 1856. – Т. 1; СПб., 1857. – Т. 2.
5. Кулиш П. Около полу столетия назад. Литературные воспоминания // Пантелеймон Куліш. Матеріали і дослідження. – Львів–Нью-Йорк, 2000.
6. Лотоцький О. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні. – Прага, 1937.
7. Нахлік Є. П. Куліш в оцінці І. Франка // Другий міжнародний конгрес україністів. Доповіді і повідомлення. Літературознавство. – Львів, 1993.
8. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Микола Мушинка (Пряшів, Словаччина)

Взаємини Івана Франка з Володимиром Гнатюком

Про кожного з членів “Львівської трійці кінця ХІХ і початку ХХ століття” (М. Грушевський, І. Франко та В. Гнатюк) існує обширна наукова література, однак малодослідженою є тема про взаємини цих трьох будівників найвизначнішої наукової установи Західної України – Наукового товариства імені Шевченка у Львові, зокрема про ваємини І. Франка з В. Гнатюком¹.

Ім’я І. Франка стало відомим В. Гнатюкові ще в ранньому дитинстві, однак безпосередньо спілкуватися з ним він почав у 1894 році, будучи студентом Львівського університету та членом новозаснованого “Народознавчого товариства” (“*Towarzystwo Ludoznawcze*”) в управі якого працював І. Франко. Саме йому В. Гнатюк передав свою рукописну збірку, яка містила понад 800 пісень та кілька десятків казок. І. Франко передав збірку секретареві Товариства Антону Стшелецькому для публікації її матеріалів в органі товариства – часописі “*Lud*”. У нього ця збірка безслідно пропала [4].

Відчуваючи певну відповідальність за втрату цінної збірки, І. Франко заохотив В. Гнатюка до дальшої збирацької роботи. Більше того, він давав йому конкретні вказівки для записування фольклору і зв’язав його з найвизначнішим тодішнім етнологом та антропологом Хв. Вовком, який у численних листах надсилав йому цілі програми та методичні рекомендації для збирання етнологічних матеріалів. Окрім того, І. Франко дозволив здібному і допитливому студентові користатися своєю бібліотекою, а частину його матеріалів опублікував на сторінках свого журналу “Жите і Слово”².

¹ На основі архівних джерел цю тему частково порушив П. Баб’як [1]. В основу праці покладено документи архівів Львова та Києва, публікований доробок В. Гнатюка, мої праці про нього [27–32] та збірник документів і матеріалів про його життя і діяльність [3]. Див. теж: Зв’язки Івана Франка з чехами та словаками / Упорядкували М. Мольнар та М. Мундяк. – Братислава, 1957; 3 історії чехословацько-українських зв’язків. Присвячується 100-літтю з дня народження Івана Франка / Головний редактор Й. Грозенчик. – Братислава, 1959.

² Див., наприклад, “Адам і Єва” та “Давид і премудрий Соломон”. – “Від Андрія Бряника в с. Голятині... в іюлі 1895 записав В. Гнатюк” // Жите і слово. – 1895. – Т. 4. – Кн. 6.